

İLKOKUL ÇOCUKLARININ YAZILI ANLATIMLARINDA BİRKAÇ SESBİLİMSEL ÖZELLİK *

Kamile İmer

1. Türkiye'de beş yıl olan zorunlu eğitim sırasında ölçünlü (standart) Türkçenin, konuşulan ve yazılan biçimleriyle, çocuklara kazandırılması gerekmektedir. Çünkü çocuk, zorunlu eğitimin bitiminde öğrenimini sürdürmek zorunda değildir.

1.1. Değişik çevrelerde birey, başka dil türleri (örn. bireysel, toplumsal, bölgesel kullanımlar, aile dili vb.) kullansa da toplum içinde ölçünlü dili kullanacaktır. Çünkü ölçünlü dili kullanması, kendisine ayrı bir saygınlık (prestij) kazandıracaktır. Ayrıca ölçünlü dil, bir dilsel toplulukta bölgelerüstü anlaşma aracı olarak tanınıp benimsenen ve kurumlaşan dil türüdür; toplumda ortak olan norm ve kurallara göre düzenlenmiştir. Çocuk, hangi dil türünü edinmiş olursa olsun, okula başladığında ölçünlü dili düzenli bir biçimde öğrenmeye başlamaktadır; bir başka deyişle ölçünlü dil okulda düzenli olarak öğretilir, onunla eğitim ve öğretim yapılır.

2. Ancak, okul çocuklarının dil kullanımlarında ölçünlü dile uymayan pek çok özellikle karşılaşmaktadır. Hemen her alanda karşılaşılan bu özelliklerden biz, burada birkaç sesbilimsel özellik üzerinde duracağız.

2.1. Bilindiği gibi, konuşma dilinde kullanılan biçimlerle yazı dilindekiler birbiriyle her zaman örtüşmemektedir. Okul çocuklarının yazılı anlatımlarında sesbilim açısından dikkat çeken en önemli nokta da , konuşma dilinin yazı diline etkisi olmaktadır.

2.2. Dilde genel olarak her düzlemde tutumluluk (ekonomi) ilkesi geçerlidir. Sesbirimler (fonemler) de biçimbirimler (morfemler) de dilde büyük çapta tutumluluk sağlamaktadır. Bu, insan dilinin çift eklemliliğinin (Fr. *double articulation*) bir sonucudur ¹. Sınırlı sayıdaki sesbirimlerden ve biçimbirimlerden yararlanılarak pek çok sözcük ve tümce oluşturulabilmektedir.

Ancak konuşma dilinde yazı diline göre daha çok tutumluluk söz konusudur. Ayrıca vurgu, ezgi (entonasyon) gibi parçalarıüstü (suprasegmental) özellikler, konuşma dilini daha tutumlu bir biçimde, daha etkili kılmaktadır. Aynı dilsel topluluk içinde kullanılan dil türleri içinde, daha çok sözlü bildirişimde kullanılan bölgesel ve yerel kullanımlarda, en sık oranda sesbilim alanında tutumluluğa rastlanmaktadır.

2.3. Okul çocuklarının yazılı anlatımlarında sesbilim alanında sık rastlanan ses değişmelerinde, en az çaba ilkesinden ve söyleyişte kolaylığa yönelmekten kaynaklanan bir tutumluluktan söz edilebilir. En az çaba ilkesi (Alm. *das Prinzip der geringsten Kraftaufwandes*) -ki buna yasa da denmektedir- ses değişmelerinin

çoğunda egemendir. Bu da en kısa tanımıyla sözcükleri en az çabayla söylemek demektir ².

2.4. Okul çocukları konuşma dilinin kolay söyleme eğilimden kaynaklanan tutumluluğunu geniş çapta yazı diline de aktarmaktadırlar. Bu eğilimin sonucu olarak yabancı sözcükler ünlü uyumlarına uydurulmakta (örn. *yani* 'yani', *veye* 'veya', *normaldir* 'normaldir' v.b.), birtakım ünsüz benzeşmelerine rastlanmaktadır: *z>s* benzeşmesi gibi. Örn. *almassan* 'almazsan', *yapamassınız* 'yapamazsınız', *öğrenmessin* 'öğrenmezsin' vb. Konuşma dilinde düzenlilik gösteren <y> ünsüzünün kendinden önceki düz ve açıkünlüleri daraltma özelliği de yazı diline aktarılmaktadır. Örn. *haracıyalım* 'haracayalım', *ödiyemez* 'ödeyemez' vb ³.

2.5. Konuşma dilinin yazı diline etkisi, belirgin bir biçimde <ğ> ünsüzünün bulunduğu sözcüklerde de gözlemlenmektedir.

<ğ>, ötümlü bir yumuşak damak ünsüzü sayılmaktadır. Kimi söyleyiş sesbilim uzmanları <ğ> nin ölçünlü Türçede bulunmadığını (örn. DEMİRCAN 1979: 72), kimileri ise bu birimin yok sayılamayacağını, dolayısıyla "dilimizdeki önemli görevleri nedeniyle hem ses dizgesinde hem de abecede yer alması gerekli önemli bir dil ögesi" (ERGENÇ 1984:103) olduğunu belirtmektedirler.

Sesbilimcilerin sesyazarlarla yaptığı araştırmalar sonunda bir sözcük içindeki <ğ> nin aynı nitelikteki iki ünlü arasında, bir ünlü ile bir ünsüz arasında ve sözcüğün son sesinde bulunduğu kesinlikle yitirildiği ve kendisinden önce gelen ünlünün uzadığı ortaya çıkmıştır. ⁴ Söyleyiş sesbilim uzmanları ayrıca; <ğ> den önce ve sonra bulunan aynı nitelikteki ünlülerin uzadığını, ayrı nitelikteki ünlülerin birleşip ünlü kayması (difong) oluşturduğunu saptamışlar, bu birimin ön dil ünlüleriyle birlikteyken bazen <y> ünsüzüne dönüştüğünü ortaya koymuşlardır.

2.6. <ğ> ünsüzüyle ilgili olarak söyleyiş sesbilim alanında saptanan bu özellikler, okul çocuklarının yazılı anlatımlarında da gözlemlenmektedir:

2.6.1. Aynı ya da benzer nitelikteki ünlüler arasında bulunan <ğ> ile bir ünlü ile bir ünsüz arasında bulunan <ğ>, söyleyişte olduğu gibi yazma sırasında da yitirilmektedir. Uzunluğu yansıtan birim Türk abecesinde bulunmadığından bu, doğal olarak yazıya yansıtılmamaktadır. Örn. *aacı* 'ağacı', *örenci* 'öğrenci', *doru* 'doğru' vb.

İkiden çok seslemlı öğelerde <ğ> nin yitirilmesi, çoğunlukla seslem yitimi (haploloji) biçimindedir. İçinde <ğ> ünsüzü bulunan seslem, ünlü uyumları nedeniyle öteki seslemlere benzer nitelik taşıdığından bu sesin ünlülerle birlikte oluşturduğu seslem tümüyle yitirilmekte, bu durum olduğu gibi yazıya da yansıtılmaktadır. Örn. *aylınız* 'aylığımız', oldu için 'olduğu için', *ayanı* 'ayağını', *açlık* 'ağaçlık' vb.

2.6.2. <ğ> ünsüzü ön dil ünlülerinden <e> ve <i> ile birlikte bulunduğu, söyleyiş sırasında çoğunlukla bir yarıünlü olan <y> ye dönüşmektedir. <ğ> nin yitirmesinde olduğu gibi, bu noktada da söyleyişte kolayığa yönelme ve söylendiği gibi yazma eğilimine tam olunmaktadır. Örn. *deyil* 'değil', *ekmeyin* 'ekmeğin',

deyeri 'değeri', örneyin 'örneğin', beyenir 'beğenir', eyer 'eğer' vb.

2.6.3. Arapça kökenli kimi sözcüklerde içseste <ğ> türetildiğine rastlanmaktadır. Az sayıdaki bu sözcüklerin hepsi, Arapça yazımda içinde "ayın" (ع) sesi bulunan öğelerdir. Örn. mağna 'mana' (معنى), mağaş 'maas' (معاشی), bağızı 'bazı' (بعض).

2.6.4. Türkçede geniş yuvarlak ünlülerden olan <o> ve <ö>, kendilerinden sonra gelen <ğ> ünsüzünü etkileyerek bunu <v> ye dönüştürme eğilimindedirler: koğmak>kovmak, söğmek>sövmek, öğmek>övmek 'te olduğu gibi. Bu eğilim, okul çocuklarının yazılı anlatımlarında da egemendir. Ancak birkaç örnek bu eğilimin dışındadır. Yazı dilinde bugün dövüş biçiminde kullanılan öge, bir kompozisyonda döğüş biçiminde geçmekte, ağustos da avustos biçiminde geçmektedir.

2.6.5. <ğ> ünsüzünün sesbilimsel bakımdan yazılı anlatımlarda uğradığı bu değişiklikler dışında, yazıbirim (grafem) olarak yazılmasında da birtakım değişiklikler görülmektedir. Bu yazıbirimin üstündeki ters kaş imi (ب) yazılı anlatımlarda genellikle konulmamakta, unutulmaktadır. Bir başka deyişle >ğ< yerine >g< ile yazma eğilimi görülmektedir. Örn. **çocuguna** 'çocuğuna', **ayagını** 'ayağını', **eger** 'eğer', **dogal** 'doğal' vb. Bu eğilimin tam tersi olan >g< ile yazılan sözcüklerin >ğ< ile yazılmasına rastlanmamaklıysa da (örn. **ğöre** 'göre', **uyğun** 'uygun', **yoğran** 'yorgan') bu, öncekine oranla fazla değıldir ⁵.

2.7. Değışik nitelikte olan seslerin -kolay söyleyiş yönelme ve kimi sesleri en az çabayla çıkarma eğiliminin başta olduğu- türlü nedenlerle birbirini etkileyerek aynı ya da yakın seslere dönüşmeleri demek olan benzeşme (asimilasyon) ⁶ olayının örneklerine de okul çocuklarının yazılı anlatımlarında oldukça sık rastlanmaktadır. Örn. **assa** 'azsa', **büççe** 'bütçe', **mesliğine** 'mesleğine', **didiğı** 'dediğı', **ödüyemessin** 'ödeyemezsin', **lusumsuz** 'lüzumsuz' vb.

2.8. Aynı ya da benzer seslerden oluşmuş iki seslemeden birinin düşmesi demek olan seslem yitimi (haploleji) ⁷ olayı, daha önce de belirttiğimiz gibi, daha çok içinde <ğ> nin bulunduğu seslemlerin yitirilmesi biçimindedir. Az sayıda örnek, içinde <ğ> nin bulunmadığı seslem yitimi oluşturmaktadır: **palı** 'pahalı' örneğinde olduğu gibi. **yapamıcak mı** 'yapamayacak mı', **ödebileceğimiz** 'ödeyebileceğimiz' gibi örneklerde ise bir yarıünlü olan <y> nin içinde bulunduğu seslemin yitmesi söz konusudur. <y> ünsüzü -içseste bir ünlüden sonra bulunuyorsa- çıkış biçimi <i> ünlüsüne benzediğinden bir ünlü kaymasına neden olmaktadır ⁸. Nitekim yazılı anlatımlarda <y> nin içinde bulunduğu seslem yitiminde bu ünsüz, hep iki ünlü arasında (ünlü+y+ünlü) bulunmaktadır.

3. Okul çocuklarının yazılı anlatımlarıyla ilgili olarak yalnızca sesbilim alanından sunduğumuz şu küçük kesit, ölçünlü Türkçenin öğretimine gerekli önemin verilmediğini göstermektedir. Sesbilimsel bakımdan burada bir bölümünü verdiğimiz özellikler, biçimbilim ve sözdizimsel özelliklerde de genellikle görüldüğü gibi, en yoğun biçimde alt katman çocuklarında gözlemlenmektedir. Bu çocukların

anababaları daha çok beden çalışması gerektiren mesleklere sahip olup ancak zorunlu eğitimi görmüş ya da onu da yarıda bırakıp ayrılmışlardır; gelir düzeyleri de oldukça düşüktür. Dolayısıyla bu çocuklar aile içinde, toplumsallaşmanın (sosyalizasyonun) ilk evresinde dil yapısını yeterince kazanamamışlardır. Bu durumda toplumsallaşmanın ikinci evresi olan okula daha çok iř düşmektedir. Üst katman çocuklarının yazılı anlatımlarında görülen özellikler her ne kadar alt katman çocuklarındaki gibi değilse de onların da ölçünlü Türkçeyi yeterince kazanamadıkları gözlemlenmektedir.

Bu durumda okullarda Türkçe öğretimini yeterli olmadığı açıktır. Türkçeyi yeterince kazanamamaları, çocukların öteki derslerine de yansımakta, başarılarını olumsuz yönde etkilemektedir.

3.1.. Türkçe öğretimini iyileştirilmesi için kanımızca; eğitimci, dilbilimci, ruhbilimci ve toplumbilimcilerin ortak çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Dil öğretilmesi konusu, tüm bu alanlarla ilişkili olan eğitimsel dilbilimin (İng. *educational linguistics*) temel konusudur. Ders kitapları ve okul programlarını hazırlayanların bu aladaki çalışmalar ve yöntemler konusunda bilgi edinmeleri ve bunları uygulamaya aktarmaları gerekmektedir.

3.1.1. Türkçe kullanımında ölçünlü dile uymayan kullanımların hangi alanlarda yoğunlaştığı saptanmalı, özellikle bu eksiklikleri giderici nitelikte, sıkıcı olmayan programlar içinde bu aksaklıklar düzeltilmelidir. Türkçe kullanımına ilişkin eksikliklerin öğretim basamaklarında yoğun bir dilbilgisi terimleri öğretilmesiyle giderilebileceği görüşünde değiliz.

3.1.2. Okul çocuklarının yazılı anlatımlarında sesbilimsel birkaç özellik ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesiyle ilgili olarak özellikle şu noktayı belirtmekte yarar görmekteyiz: Türkçe derslerinde konuşma diliyle yazı dilinin farklı özellikleri olduğu örneklerle belirtilmeli, uygulamalarla pekiştirilmelidir. Bu konuda ses bantlarından ve güncel konuları içeren metinlerden karşılıklı olarak yararlanılabilir. Daha çok aksayan noktaları içeren ses bantları çocuklara dinletilip bunları yazıya geçirmeleri sağlanarak ya da ilgilerini çeken konularda hazırlanmış, düzeylerine uygun metinler ellerine verilip bunların okutulmaları biçiminde bol uygulama yapılabilir. Böylece Türkçede konuşma ve yazı dilinin ayrılıkları uygulamalı olarak vurgulanabilir, konuşulan ve yazılan biçimlerin zaman zaman birbirlerinden farklı alışkanlıklar gerektirdiği bilinci yerleştirilebilir. Ancak bu sayede örn. >ğ< nin söyleniş sırasında çıkarılmasa bile abecede yer alması gereken anlam ayırıcı bir birim/sesbirim olduğu algılanıp yazıya aktarılacaktır. Örn:

1. Oya da gitti / Oya dağa gitti
2. (Dünyada) aç çok / (Ormanda) ağaç çok
3. Elma yedi / Elma yediği (görülmedi)
4. (Çok) para harcadin / Harcadığın para (çok)
5. Açlık var / Ağaçlık var
6. Ağacı kesmişler / Acı çekiyor

gibi çiftlerden yararlanılarak parçalarüstü bir özellik olan uzunluğun önemi ve (bu

örneklerde) uzunluğun >ğ< yazıbirimi ile yazıya aktarıldığı beirtilebilir.

Ayrıca bu tür bir öğretim, sesbilimsel açıdan yalnız yazılı anlatımı ve yazımı değil, konuşma dilindeki sesletim aksaklıklarının da giderilmesini sağlayacak, uzunlukla birlikte vurgu, ezgi (entonasyon) gibi parçalarıüstü özellikler konusunda bir algılamanın, bilincin yerleşmesine yol açacaktır. Bu bilince ulaşan ilkokulu bitirmiş bir tabelacı da bundan böyle jeton bayilli değil jeton bayilliği yazacaktır.

NOTLAR:

* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi tarafından 1-3 Ekim 1986'da düzenlenen Türk Dilinin Öğretimi Toplantısı'na sunulan bildirinin metnidir.

1. Dilin çift eklemliliği, sesbirim ve biçimbirim düzlemindeki tutumluluk konusunda bilgi için bkz. MARTINET 1971 5 : 23; VARDAR 1982: 66 ve ö.t.

2. Bu kavramın tanımı "seslerin çıkarılışını kolaylaştırma, birbirinden farklı sesler yerine bunları birbirine yaklaştırarak benzer ya da eş sesler çıkarma" (AKSAN 1980: 49) biçiminde yapılmaktadır.

3. Okul çocuklarının yazılı anlatımlarından verilen bu bildirideki örnekler, Ankara'nın değişik semtlerindeki 4 ilkokulun son sınıf öğrencilerine yetkili makamların izniyle 1978 yılında yazdırılan kompozisyonlardan alınmıştır.

4. Bkz. ERGENÇ 1984 : 82-83. <ğ> konusunda bilgi için ayrıca bkz. DEMİRCAN 1979 :72; SELEN 1979 :23 ve ö.t.

5. >ğ< ile ilgili olarak sözünü ettiğimiz bu duruma benzer başka bir durum, çengelli birimler olan >ş< ve >ç< nin yazılmasında da dikkati çekmektedir. Bu birimlerin çengellerinin yazılması unutulmakta, seyrek olarak çengelsiz yazılması gereken yerlerde çengelli birimlerin yazıldığına da rastlanmaktadır.

6. Benzeşme olayına pek çok dilbilgisi ve dilbilim yapıtında yer verilmiştir. Bilgi ve Türkçeden örnekler için bkz. AKSAN ve ö.t. 1978: 16 ve ö.t.

7. Bilgi ve Türkçeden örnekler için bkz. AKSAN ve ö.t. 1978: 56-57.

8. Bu, söyleyiş sesbilimi açısından sesyazarlarla kanıtlanmıştır. Bkz. SELEN 1979: 64-68; ERGENÇ 1984 :90,96. Kayan ünlüler konusunda bilgi için ayrıca bkz. DEMİRCAN 1979 : 82-84.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (1980). *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim*, cilt 2, Ankara.

Aksan, D. ve ö.t. (1978). *Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilim*, Ankara.

Demircan, Ö. (1979). *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni. Türkiye Türkçesinde Sesler*, Ankara.

Ergenç, İ. (1984). *Almanca ve Türkçe'nin Ses Yapılarının Karşılaştırılması*, Ankara.

Martinet, A. (1971). *Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft* (orijinal adı: *Éléments de linguistique générale*), çev. :A.Fuchs ve H.H.Lieb, 5. baskı, Stuttgart.

Selen, N. (1979). *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*, Ankara.

Vardar, B. (1982). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara.